

УДК 37.015.3:005.32:81'243:808.5
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-2-35>

Інна ЄРАСТОВА-МИХАЛУСЬ,
orcid.org/0000-0003-2350-6082
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри авіаційної англійської мови
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна) innaem28@gmail.com

Діана ЦИПІНА,
orcid.org/0000-0002-5706-2793
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна) sundian@ukr.net

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглядається мотиваційний аспект формування культури спілкування, що є необхідною умовою високого рівня підготовки конкурентоспроможного фахівця, який здатен до ефективного спілкування в професійному середовищі. Надається аналіз поняття «мотивація», що розуміється як система факторів, які сприяють виконанню певних задач, а також процес спонукання себе й інших до діяльності, спрямованої на досягнення особистісних цілей і цілей організації; відзначається необхідність формування мотивації студентів, що є важливим фактором для організації навчального процесу.

Представлено результати анкетування студентів-бакалаврів і магістрантів щодо визначення вихідного рівня сформованості мотиваційного аспекту культури спілкування, які підтвердили, що більшість опитуваних вважають формування культури спілкування необхідним для своєї майбутньої професії. Також надано результати анкетування щодо мотивів опанування культури спілкування задля професійної діяльності. Аналіз відповідей студентів показав недостатній рівень внутрішньої мотивації та брак певних знань із культури спілкування та досвіду виконання такої діяльності іноземною мовою. Проведене анкетування підтвердило необхідність формування позитивної мотивації в студентів.

Наголошується на необхідності формування позитивної мотивації щодо формування толерантності як передумови культури спілкування; надається розгляд умов формування позитивного ставлення щодо важливості розвитку толерантності.

Визначено основні принципи педагогічного процесу розвитку культури спілкування: культуро- й ідеоло-відповідності й міжпредметних зв'язків.

Пропонуються рекомендації щодо відбору методів навчання задля підтримки мотивації формування культури спілкування в студентів, а також розвитку толерантності як складової частини культури спілкування. Провідними методами вважаються дискусійні, ігрові, сенситивні, метод активізації резервних можливостей людини й колективу, метод занурення, методи соціально-психологічного тренінгу, метод проєкту тощо.

Представлено приклади й детальний аналіз завдань мотиваційно-цільового етапу занять за різними темами з рекомендаціями щодо проведення.

Ключові слова: культура спілкування, мотив, професійно орієнтовна іноземна мова, толерантність, метод.

Inna YERASTOVA-MYKHALUS,
orcid.org/0000-0003-2350-6082
Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
Professor at the Aviation English Department
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University
(Kharkiv, Ukraine) innaem28@gmail.com

Diana TSYPIINA,
orcid.org/0000-0002-5706-2793
Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.),
Associate Professor at the Department for Foreign Languages and Intercultural Communication
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) sundian@ukr.net

MOTIVATIONAL ASPECT OF CULTURE OF COMMUNICATION FORMATION IN THE PROCESS OF LEARNING PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE

The article deals with the consideration of motivational aspect of culture of communication formation, which is a necessary condition for a high level of training of a competitive specialist who is capable of effective communication in a professional environment. The term "motive" is analyzed as a system of factors that contribute to the implementation of certain tasks, as well as the process of motivating yourself and other activities aimed at achieving personal goals and goals of the organization; the need to form student motivation is emphasized, which is an important factor for the organization of the pedagogical process.

The results of a survey of undergraduate and graduate students to determine the initial level of formation of the motivational aspect of culture of communication are presented. The results confirmed that most respondents consider the formation of communication culture necessary for their future profession. Additionally, the results of the questionnaire on the motives for mastering the culture of communication for professional activities are provided. The analysis of students' answers showed an insufficient level of internal motivation and a lack of certain knowledge of the culture of communication and experience in performing this activity in a foreign language. The survey confirmed the need to form positive motivation in students.

The necessity to form a positive motivation for the formation of tolerance as a prerequisite for a culture of communication is emphasized. Consideration is given to the conditions for forming a positive attitude towards the importance of developing tolerance.

The basic principles of the pedagogical process of development of the culture of communication are determined: cultural and ideal conformity and the principle of interdisciplinary connections.

Recommendations for the selection of teaching methods to support the motivation of students to form a culture of communication, as well as the development of tolerance as a component of communication culture are represented. Leading methods are discussion, game, sensitive method, the method of activating the reserve capabilities of man and team, the method of immersion, methods of social and psychological training, project method and more.

Examples and detailed analysis of the tasks of the motivation and goal stage of the lessons on various topics, as well as recommendations for implementation, are presented.

Key words: culture of communication, motive, foreign language for professional purpose, tolerance, method.

Постановка проблеми. Проблема формування культури спілкування зумовлена підвищенням якості підготовки конкурентоспроможних фахівців, спроможних ефективно спілкуватися в професійному середовищі. Засвоєння та застосування студентами загальнолюдських, гуманістичних, етичних цінностей та їх безпосередня реалізація у спілкуванні сприяє не тільки особистісному та духовному розвитку, але й їхньому соціального, професійного потенціалу, що безпосередньо пов'язано із формуванням їхньої культури спілкування, зокрема її мотиваційного компонента.

Аналіз досліджень. Мотиваційна сфера є однією із галузей, інтерес до якої не слабшає впродовж часу; загальні питання її формування та розвитку досліджували В. Асєєв, Л. Божович, О. Леонтєв, К. Левін, Х. Хеккхаузен та ін. Аналізу мотиваційних аспектів навчальної мотивації присвятили наукові праці Н. Афанасьєва, М. Матюхіна, Т. Сабліна, Л. Кичатинов, В. Хеннінг та інші. Разом із тим теоретичний аналіз наукових праць свідчить, що аналіз мотиваційного аспекту формування культури спілкування в процесі вивчення професійно-орієнтованої іноземної мови у закладах вищої освіти ще не була предметом спеціального дослідження у сучасній вітчизняній педагогічній науці.

Мета статті полягає в аналізі й виокремленні особливостей мотиваційного аспекту формування культури спілкування в процесі вивчення професійно-орієнтованої іноземної мови у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Однією з багатьох цілей педагогічного процесу розвитку культури спілкування є формування мотивації, адже надзвичайно важливим фактором для організації навчального процесу є знання мотивів навчання та уміння правильно їх виявляти та управляти ними. В процесі розгляду мотивації як основної рушійної сили необхідно зазначити, що мотиви відносяться до суб'єктивного світу людини, визначаються її внутрішніми спонуканнями, тому майбутні фахівці будуть здатними розвинути у себе культуру спілкування, якщо самі відчують необхідність у цьому, тобто будуть вмотивованими.

Поняття мотивації охоплює усі види спонукань, до яких належать мотиви, інтереси, потреби, цілі, прагнення, ідеали та ін. У більш широкому значенні мотивація трактується як детермінація поведінки взагалі (Асєєв, 1976: 7–8). Науковець С. Рубінштейн надає декілька визначень терміну «мотивація»: «мотивація – це детермінація, що реалізується через психіку», «мотивація – це опосередкована процесом її відображення суб'єктивна

детермінація поведінки людини світом. Через свою мотивацію людина вплетена у контекст дійсності» (Рубінштейн, 2012). За О. Батаршевим, «мотивація – це сукупність мотивів, що спонукають активність індивіда та визначають його спрямованість», «мотивація – це спонукання до виконання певної діяльності, до здійснення чинків, в основі яких знання (Батаршев, 2003: 47).

Отже, мотивація – система факторів, що сприяють виконанню певних задач, а також процес спонукання себе та інших до діяльності, що спрямована на досягнення особистісних цілей та цілей організації. Слід зазначити, що мотивація є внутрішньою рушійною силою, яка підштовхує людину на здійснення активних дій в ситуаціях, коли вона зазвичай є бездіяльною, відкладає або довгий час налаштовується.

Навчальну мотивацію можна поділити на зовнішню та внутрішню. Перша пов'язана безпосередньо із змістом предмету, а зумовлена зовнішніми обставинами (мотив досягнення, мотив самоствердження, мотив ідентифікації, мотив аффіліації, мотив саморозвитку, просоціальний мотив). Друга, на відміну від першої, пов'язана не з зовнішніми обставинами, а безпосередньо із самим предметом – тому її часто називають процесуальною мотивацією. Дії зовнішніх мотивів можуть посилювати внутрішню мотивацію, але не мають безпосереднього відношення до змісту й процесу діяльності. Стимулюючий вплив зовнішньої мотивації на процес навчання може бути доволі сильним, тому його важливо будувати так, щоб студенти відчували просування до поставленої мети.

Задля визначення вихідного рівня сформованості мотиваційного аспекту культури спілкування серед студентів-бакалаврів та магістратури було проведено анкетування, результати якого показали, що 100% студентів-магістрантів вважає формування культури спілкування необхідним для своєї майбутньої професії, при цьому лише 4% респондентів студентів-бакалаврів не вважають формування цього вміння за потрібного для себе. Студенти, виявляючи свої прагматичні наміри, вбачають у формування культури спілкування фактор досягнення успіху в майбутній професійній діяльності. Мотивом для 77% опитаних магістрантів є кар'єрне зростання, що на 20% більше, ніж у студентів-бакалаврів. Більший відсоток відповідей стосується також мотиву отримання авторитету серед майбутніх колег (54% магістрантів проти 50% студентів 3–4 курсів).

Переважає більшість як студентів-бакалаврів, так і магістрантів, чітко уявляють, коли сформована культура спілкування у майбутній професії

може стати їм у нагоді. Серед прикладів вони зазначили перемовини, презентації, наради, спілкування з діловими партнерами, контрагентами, досягнення поваги або лідерства в колективі, вмиле керування підлеглими, вплив на інформаційно-комунікаційні процеси на підприємстві, встановлення комунікативних зв'язків, аргументоване обґрунтування своєї точки зору, створення образу вмілого фахівця, згуртування колективу, улагодження конфліктів тощо. Проте частка студентів 5-го курсу, що не змогли надати належного прикладу, становить 15% у порівнянні з 22% респондентів бакалаврів.

Мотивом формування культури спілкування у студентів є також їхнє духовне зростання як особистості. Зарезультатами анкетування, магістранти більшою мірою, ніж студенти-бакалаври, усвідомлюють значущість оволодіння цією якістю задля розвитку своєї духовної сфери (54% проти 39%).

Крім того, студентам було запропоновано анкету щодо мотивів оволодіння культурою спілкування задля професійної діяльності. В анкеті наведено 7 факторів, які студенти мали оцінити за п'ятибальною шкалою з точки зору їх значущості для майбутньої професійної діяльності, серед яких:

- 1) грошовий заробіток;
- 2) кар'єрне зростання;
- 3) прагнення уникнути критики з боку керівника або колег;
- 4) прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей;
- 5) потреба в досягненні соціального престижу та поваги з боку інших;
- 6) задоволення від самого процесу й результату професійної діяльності;
- 7) можливість найбільш повної самореалізації в професійній діяльності.

Наведені мотиви анкети пов'язані з внутрішньою і зовнішньою мотивацією. Так, 6-й і 7-й мотиви являють собою внутрішні мотиви, 1-й, 2-й, 5-й – зовнішні позитивні мотиви, 3-й і 4-й – зовнішні негативні мотиви. Результати цього анкетування свідчать про те, що для переважної більшості магістрантів досить характерною є орієнтація на внутрішні фактори – задоволення від самого процесу й результату професійної діяльності та можливість найбільш повної самореалізації в професійній діяльності. Для половини респондентів притаманною є орієнтація на зовнішні позитивні мотиви – грошовий заробіток, кар'єрне зростання, потреба у досягненні соціального престижу та поваги з боку інших. Для третини майбутніх фахівців вирішальними при виборі мотивів за значущістю є зовнішні негативні мотиви –

прагнення уникнути критики з боку керівника або колег та можливих покарань або неприємностей. У певної частини магістрантів виявлено неоптимальний мотиваційний комплекс: негативна зовнішня мотивація переважала за позитивну (внутрішню та зовнішню).

На основі аналізу студентів як суб'єктів педагогічної системи формування культури спілкування можна дійти висновку, що їх характеризують недостатня внутрішня мотивація, їм бракує певних знань з культури спілкування та досвіду виконання цієї діяльності іноземною мовою. Із цієї причини вкрай необхідним є формування позитивної мотивації у студентів. Викладач має викликати у студентів інтерес до навчального матеріалу; ввести в тематику і проблематику заняття; актуалізувати навчальний матеріал; створити сприятливу атмосферу для спілкування і взаємодії учасників педагогічного процесу. Повідомлення майбутнім фахівцям системи орієнтирів щодо найсуттєвіших аспектів процесу формування культури спілкування створить основу для успішної риторичної діяльності в умовах здійснення професійної діяльності. Результатом має стати спільне зі студентами цілепокладання. Завдяки участі студентів у цілепокладанні відбувається їх перетворення на повноправних суб'єктів навчальної діяльності, які самостійно і творчо можуть досягати поставлених цілей. На цьому етапі викладачу слід використовувати переважно пряме або, в окремих випадках, опосередковане (перспективне) управління та спиратися на такі провідні принципи, як принцип виховного навчання, принцип культуро- та ідеаловідповідності та принцип міжпредметних зв'язків.

Не менш важливим за принципи є відбір методів задля підтримки мотивації формування культури спілкування у студентів. Провівши аналіз методів навчання іноземним мовам, доходимо висновку, що найбільшими можливостями із створення умов для розвитку культури спілкування та підтримки мотивації є такі: дискусійні (дискусія, полеміка, диспут), методи соціально-психологічного тренінгу, ігрові методи (операційні, рольові), сенситивні (метод тренування міжособистісної чутливості), метод активізації резервних можливостей людини і колективу, метод занурення, метод проєктів.

Важливу роль у формуванні мотиваційного аспекту культури спілкування є також правильний відбір дидактичних засобів, які використовує викладач у навчальному процесі. Вважаємо за доцільне віднести до них асоціограму, роботу з ключовими термінами; поради оцікувань; опи-

тувальники обізнаності студентів щодо майбутнього навчального матеріалу; схему міжпредметних зв'язків; проблемні ситуації тощо.

Формуванню позитивної мотивації сприятиме пов'язування нового навчального матеріалу з наявними знаннями, вміннями та життєвим досвідом майбутніх фахівців. Наприклад, у темі «Техніка мовлення» це можуть бути такі питання:

- Чи володієте Ви вільно технікою мовлення?
- Чи можете Ви назвати основні недоліки власного голосу, дикції?
- Чи маєте проблеми з диханням, коли Вам доводиться довгий час мовити?
- Які проблеми в комунікації може викликати недосконала техніка мовлення? Чи мали Ви коли-небудь такі непорозуміння?

Якщо студенти відчують певні складнощі з відповідями на ці питання, їм пропонується під час самостійної роботи обрати незнайомий текст на професійну тематику іноземною мовою, прочитати його голосно, записати вдома на відео/аудіоприлад, проаналізувати запис і зробити відповідні висновки.

Наведемо ще один приклад завдання на формування позитивної мотивації в рамках наведеної теми:

Завдання. Проаналізуйте фрагмент тексту з праці С.Бернштейна: «Актор, декламатор, промовець, учитель, лектор – будь-хто, хто бажає впливати звучним мовленням, – має шляхом систематичних спостережень усвідомити виразне значення окремих факторів мовленнєвого звучання та цілісних фонетичних стилів, має навчитися умисно викликати звучанням свого мовлення певну емоціональну та вольову реакцію» (Бернштейн, 1972: 119). Висловіть свою думку щодо ролі звучного мовлення в професійній сфері.

Результатом має стати усвідомлення студентами значущості оволодіння технікою мовлення як складника культури спілкування та постановка відповідної мети.

Однією з основних передумов культури спілкування є толерантність. На думку багатьох авторів, культура спілкування не можлива без реалізації принципу толерантності (Завірюха, 2003: 79), оскільки в процесі спілкування людина стикається з різними поглядами, які не завжди відповідають її особистим принципам та ідеалам. Уміння з повагою ставитися до різноманітних думок є однією з найважливіших ознак високого рівня культури спілкування. Отже, під час формування мотиваційного аспекту культури спілкування необхідно враховувати мотивацію студентів щодо набуття високого рівня толерантності.

Мотиваційний компонент толерантності відображає потреби студентів у встановленні толерантних взаємовідносин та характеризує мотиви майбутніх фахівців у формуванні толерантності та загальної культури спілкування як професійно значущої якості, а також вольовий прояв щодо побудови професійних відносин з партнерами, що ґрунтуються на емпатії і взаємоповазі.

Умовами формування мотивації і позитивного ставлення щодо важливості розвитку толерантності як складової культури спілкування є актуалізація минулого досвіду, активізація навчально-пізнавальної діяльності, вироблення спільних цілей щодо набуття необхідних знань, визначення рівня наявних умінь та навичок, формування позитивної мотивації щодо вивчення навчального матеріалу

У психолого-педагогічній літературі поняття «мотивація» визначається як процес, у результаті якого будь-яка діяльність набуває для індивіда певного особистісного смислу, забезпечує його інтерес до неї і перетворює зовнішньо визначені цілі діяльності на його внутрішні потреби (Хекхаузен, 2003). Тобто саме мотивація є рушійною силою, яка впливає на увесь процес навчання, її рівень сформованості будь-якої якості майбутнього фахівця безпосередньо залежить від рівня мотивації.

З метою формування позитивної мотивації значна увага викладача й студента має приділятися визначенню рівня наявних знань, умінь, навичок й ціннісних орієнтацій студентів, що повинні постійно перевірятися під час навчання, для відбору навчального матеріалу та побудови й корегування усього педагогічного процесу.

Як зазначалось вище, важливим результатом процесу формування позитивної мотивації є спільне із студентами визначення цілей навчання, тобто процес цілепокладання. У такому разі майбутні фахівці почувають себе повноправними учасниками й суб'єктами педагогічного процесу, що підвищує рівень їх відповідальності й сприяє більш високому рівню мотивації.

Для того, щоб у студентів сформувалась позитивна мотивація до вивчення навчального матеріалу, зміст, засоби й форми повинні бути цікавими й актуальними для даної категорії, а також мають бути пов'язані з реальним професійним життям. Перш за все навчальний матеріал має відбиратися згідно із сучасними вимогами до їх майбутньої професії.

Вважаємо за доцільне пропонувати такі навчальні матеріали, які викликають інтерес, стимулюють до обговорення ситуації, висловлювання особистої точки зору, свого ставлення до проблеми тощо. На цьому етапі, окрім практичних занять, пропонуємо використання про-

блемних лекцій, де студенти можуть не тільки пасивно сприймати інформацію, що передається викладачем, а бути активними учасниками педагогічного процесу. До методів, які є доцільними для використання на етапі формування позитивної мотивації щодо розвитку толерантності, належить метод проблемного викладення навчального матеріалу, кейс-стаді, обговорення значимості толерантності під час встановлення професійних контактів та спілкування; асоціограми; «мозкова атака»; перегляд відеоматеріалів; формулювання гіпотез стосовно проблемної ситуації; дискусії стосовно наведеного прикладу щодо культури спілкування у професійній сфері; порівняння інформації щодо прояву толерантності з реаліями культур різних країн, обговорення цінностей сучасного світового суспільства, основ успішної професійної діяльності, культури спілкування та толерантності як її складової частини; визначення необхідних професійно значущих якостей; розгляд конфліктних ситуацій у професійній сфері з обговоренням можливих шляхів їх уникнення та подолання тощо.

З метою ілюстрації завдань, наведемо зразок мотиваційно-цільового етапу заняття за темою «Значення толерантності як складової культури спілкування для професійної діяльності».

Вивчення даної теми починається з обговорення питання «Які країни світу є найбільш успішними?». Згідно з даними індексу людського розвитку (ІЛР), що є інтегральним показником, що розраховується Організацією Об'єднаних Націй (ООН) для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості тощо, рейтинг очолює Норвегія, Ірландія, Швейцарія, Ісландія, Німеччина та Швеція. Однією з причин економічного успіху цих країн є відкритість до кооперації з представниками інших культур, толерантне ставлення до партнерів, що підтверджується рейтингом країн світу з найвищим рівнем толерантності. Розвинута культура спілкування, високий рівень адаптивності до поглядів інших людей дозволяє цим країнам ефективно використовувати весь потенціал трудових ресурсів. Додатковою умовою, що забезпечує успіх, наприклад, Швейцарії у даному рейтингу, є стратегічне географічне положення цієї країни на перехресті головних торгових шляхів Європи. Оскільки Україна також має вигідне географічне положення і є центром Європи, необхідно навчитися користатися цією перевагою для підвищення місця нашої країни у світовій економіці, що означає підвищення рівня толерантності як передумови культури спілкування.

Після того, як студенти висловлять свої точки зору щодо цього питання, їм пропонується обговорення теми "Is tolerance the key to competitiveness?" та надання відповідей на запитання чи являється толерантність передумовою високої конкурентоспроможності. Даний вид завдання допомагає активізувати наявні знання майбутніх фахівців щодо рейтингу країн світу, іноземної мови, викликати зацікавленість у темі, яка представлена для обговорення. Це дозволить підвищити мотивацію тих, хто навчається, до формування даної якості.

Додатковими питаннями цього етапу заняття, що можуть бути представленим для обговорення, є сучасні світові тенденції розвитку суспільства, професійні якості необхідні для успішної співпраці.

Для того, щоб підкреслити важливу роль толерантності як складової культури спілкування для професійної діяльності, пропонується перегляд відео, де концентрується увага на значимості поважного ставлення до традицій ділових партнерів, культури спілкування, обізнаності щодо їхніх культурних традицій. Це завдання сприя-

тиме більш ефективному засвоєнню інформації, оскільки при перегляді відео активізуються різні канали сприйняття інформації.

Серед додаткових питань для обговорення пропонуються наступні: «Що сприяє успіху компанії, що показана у відео?»; «Що відрізняє цю компанію від інших?»; «Які проблеми могли б виникнути, якщо б головні діючі особи діяли по-іншому, ставились без поваги до традицій інших людей?».

Наведені завдання надають змогу студентам зробити самостійний висновок щодо необхідності й важливості прояву толерантності як складової культури спілкування під час професійної взаємодії, що значно підвищує рівень їх мотивації.

Висновки. Отже, мотиваційний аспект формування культури спілкування в процесі вивчення професійно-орієнтованої іноземної мови потребує детального розгляду та підбору відповідних дидактичних засобів з метою досягнення результату. До сфери подальшого наукового пошуку входить аналіз рефлексивного аспекту формування культури спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. Москва, 1976. 156 с.
2. Батаршев А. В. Психология личности и общения. Москва, 2003. 246 с.
3. Бернштейн С. Н. Языковая сторона радиолекции. *Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики*. Москва, 1972. С. 114–126.
4. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності у студентському середовищі. *Педагогіка толерантності*. 2003. Вип. 1. С. 76–86.
5. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Методологические и теоретические проблемы психологии*. Москва, 2012. 224 с.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Санкт-Петербург, 2003. 859 с.

REFERENCES

1. Aseev V. G. Motivaciya povedeniya i formirovanie lichnosti. [Motivation of behavior and personality forming]. M., 1976. 156 p. [in Russian].
2. Batarshhev A. V. Psikhologiya lichnosti i obsheniya. [Psychology of a personality and communication]. M., 2003. 246 p. [in Russian].
3. Bernstein S. N. Yazykowaja storona radioleksi. [Linguistic aspect of a radiolecture]. *Rechewoe wozdeistwie. Problemy prokladnoi psikholingvistiki*. M., 1972. pp. 114–126 [in Russian].
4. Hekhhausen H. Motivatsiya i diyalnist. [Motivation and activity]. SPb, 2003. 859 p. [in Russian].
5. Rubinshteyn S. L. Chelovek i mir. [Human and the world] *Metodologicheskie i teoreticheskie problemi psikhologii*. M., 1969. 224 p. [in Russian].
6. Zawiryukha L. A. Owolodinnya zasadami tolerantnosti u studentskomu seredowishchi. [Acquiring the principles of tolerance in a student environment]. *Pedagogika tolerantnosti*. 2003. № 1. pp. 76–86 [in Ukrainian].